

МА Радован Пилиповић, архивиста

Архив Српске православне цркве, Београд

Српски богослови на школовању у Русији у другој половини XIX века – према оцени руског царског дипломате*

Живот православног српског народа и црквених институција које су у њему постојале у другој половини 19. века је био географски парцелисан и узрокован страним политичким властима које су господариле на његовом етничком простору. Обнова модерне српске државе донела је нови полет за живот Цркве. Православно свештенство се у читавом 19. веку показало као један од главних и носећих стубова српског друштва. Београдска митрополија је црквено-правно аутономна од 1831. године, а са стицањем међународно признате државне самосталности (после Берлинског конгреса) и аутокефална, од 1879. године.

Велики део српског православног народа живео је под влашћу Хабзбуршке монархије, тј. Аустро-Угарске, али и у јужним крајевима које су још увек биле под Турцима (Косово и Метохија, Стара Србија и Македонија). Побројане области на југу су до 1766. године, биле под јурисдикцијом српског патријарха са резиденцијом у Пећкој патријаршији, све до укидања српске црквене самосталности, изрежиране преко фанариотских кругова.

На територији Хабзбуршке монархије, уобличила се посебна црквена организација предвођена српским свештенством, које је у идеолошко-духовном смислу од 1690. године, имало везе са патријарашким троном у Пећи, али су политичке прилике, пре свега конфронтираност династије Хабзбурга са Османским Царством, довеле до аутономно-аутокефалног постојања Карловачке митрополије. Карловачка митрополија је функционисала у уређеној држави, додуше римокатоличкој, трпећи јаче или мање интензивне прозелитистичке притиске, исказиване кроз унионистичка настојања. Поглавари Митрополије карловачке имали су духовну власт над Србима Краљевине Угарске, цивилне

* Други део овог документа биће објављен у наредном броју (XIX/2/2013).

Хрватске, Војне Крајине, али и над Румунима (источно-православног обреда).

Ниво тамошњег духовног живота је био већи него код сународника на територији под турском влашћу. Свештенство је било образованије, услови за развој богословља су били бољи и што је још важније, разграната мрежа духовних надлештава, епархије и парохије са вишим и нижим свештенством, била је кохорентна. Карловачка митрополија је имала и сопствене школе у којима је развијала и гајила потребан јој духовни кадар: Сремски Карловци, Пакрац, Плашки и Нови Сад.

Православни Срби Босне и Херцеговине, Косова и Метохије и Македоније били су под влашћу Цариградског патријарха. Унеколико је био специфичан положај православне Далмације која није имала епископално уређење, све до француске окупације земље, која је Србима донела институцијске почетке, и омогућила устројство цркве на темељима традиционалне канонске управе.

На аустроугарско завојевање Далмације и Босне и Херцеговине, надовезало се онемогућавање пастирског потичињавања тамошњих православних Срба под вођство српског митрополита (патријарха) из Сремских Карловаца. Хабзбуршка политика према Православној цркви направила је у тим областима следеће поступке: наиме, Босна и Херцеговина је остала под лабавом врховном управом Цариграда, а Далмација и Бока Которска су дошле у састав Буковинско-далматинске митрополије, једне хибридне српско-румунске црквене организације, која је обухватала области географски удаљене хиљаде километара једна од друге, са синодом и црквеним телима које су биле смештене у Бечу.

Засад није урађена систематска историја школовања српске црквене елите и богословског подмлатка у Русији и на универзитетима других европских држава. Документ који следи у прилогу је веома важан, с обзиром да је информативан, настојећи да буде свеобухватан, а истовремено је добро структуриран, односно његов се писац труди да све проблеме дотакне са више страна. Реч је о подужем рукопису Забелешка о Србима који су образовање стекли у Русији, (написана по предлогу Првог департмана Министарства спољних послова), а од конзула у Скопљу А. К. Бељајева, исписана у Санкт-Петербург 21. новембра 1906. године. Али, иако доноси чак 81 име српских богослова који су посвршавали Духовне академије царске Русије и још двојице богослова коју су дипломирали на грађанским факултетима (Панта С. Срећковић и Милош С. Милојевић), овај рад конзула Бељајева не може бити и није коначан.

Рукопис има 58 страница и чува се у Архиву Српске академије наука и уметности у Фонду протојереја-ставрофора Стевана Димитријевића, првог декана Православног богословског факултета. Иако је ово службени елаборат, написан на званични захтев, рађен је са намером да пружи платформу за будући

практичан рад. Ипак, конзул А. К. Бељајев није робовао службеним формама. Иако његов рукопис није писан са књижевним амбицијама, на моменте ствара одређене естетичке ефекте. Инспирисан и потакнут савременим проблемима кроз које је пролазила Православна црква Краљевине Србије, а у које су је довели представници високе хијерархије, тадашњи васпитаници и ђаци руских духовних школа, конзул је добио у задатак да вреднује традицију школовања Срба у Русији. Са малим уводом који се односи на 18. век, А. К. Бељајев је имао задатак да опише улогу руског просветног система на балканске Србе у другој половини 19. века.

Пад ауторитета митрополита Инокетнија Павловића (1898-1905), тзв. митрополитанска криза, која се манифестовала променом династије у Србији, доласком на власт краља Петра I Карађорђевића, све више је дискредитовала духовног покровителства женидбе краља Александра Обреновића са Драгом Машин. На то се, исто тако, надовезивала криза дисциплине свештенства у београдској митрополији, учестала симонија, као и својевољно и проблематично понашање и неких других епископа. Чињеница да је и епископ нишке катедре Никанор Ружичић (1898-1911) био склон гресима људске природе, која носиоцима високих црквених чинова може да донесе само штете, а да је уз то био руски ђак, бацало је сенку на руске духовне школе, као да из њих само излазе лоши кадрови који су све само не достојни високих духовних звања и црквеног управљања.

Писац елабората – службене белешке одабрао је просопографски метод, кроз временски след ниже Србе који су учили руске школе, и њихов учинак на школовању и оно што су дали по повратку у отаџбину. Са поносом помиње добре примере, али не прећуткује и оне који су били лоши за углед руског културног утицаја на Србе и Јужне Словене уопште. Руски конзул набраја, на неким местима живљим бојама, описује портрете Срба који су се школовали у Русији, од којих је 83 богослова (са средњим богословским образовањем) од којих су двојица наставили на државним факултетима, тј. да нису биле духовне академије. Њих седморица су завршили факултете другог усмерења, а списак се завршава лекарима и официрима који су у Русији стекли образовање. Види се да је претеже група богослова, и да је конзул највећи део извештаја посветио кадровима који су изашли из духовних академија, а који су у Православној цркви у српском народу, вршили мисију као свештеници, радници црквене администрације (духовни судови – конзисторије) или запослени у црквеној просвети (богословије). Када се извештај упореди са публицистиком и мемоарском грађом из времена на које се односи, упада у очи колико је дипломата добро био упознат са приликама у Цркви, са односима у хијерархији, са горућим проблемима, са финесама политичког утицаја државе на Цркву и на пратеће држање и понашање црквених великодостојника.

Оно што у нарави овог текста привлачи пажњу истраживача српског друштва друге половине 19. века, али и Српске православне цркве, јесте степен познавања унутрашњих прилика духовних институција, одјек личног образовања појединаца и њихова друштвена улога, како позитивна, тако, у појединим случајевима испољена као веома негативна. Читав дипломатски елаборат рађен је у духу античке и старохришћанске књижевне врсте Зnamenитих људи (*De viris illustribus*), низ лако уклопљивих кратих биографских белешки са јасно израженим психолошким оценама, и благим моралистичким тоновима. Конзул у Скопљу добро је познавао унутрашње прилике у Српској православној цркви, детаље персоналних односа и тежиште распореда снага које су њој владали.

Документ има следеће делове: 1) Увод који се односи на време 18. века; 2) Србе богослове који су ступили у службу у Србији (са хронолошком подподелом на време пре и после 1877/1878 године); 3) Ону групу студената који нису били на висини својих академских и националних задатака који су им поверени; 4) Србе који су се школовали на духовним школама, а потичу из крајева Аустро-Угарске 5) Ону групу, међу којом су и два домаћа богослова који су се усавршавали на грађанским факултетима, 6) Лекаре, 7) Српкиње које су се школовале у Русији, 8) Официре који су завршили руске војне школе и на крају 9) Предлоге како се односити према будућим Србима руским васпитаницима.

Бељајев пише о Србима не само у тадашњој српској држави, него и оним који су долазили да се школују у Русију из неослобођених крајева под турском влашћу или са простора Аустро-Угарске. Прву групу питомаца који су отишли у Русију са намером да се образују послао је 1846. године митрополит београдски Петар Јовановић, а то су била шесторица младића Милоје Јовановић, Сава Сретеновић, Гаврило Милићевић, Димитрије Нешић, Василије Николајевић и Милисав Протић. Милоје Јовановић је свршио XVI класу Кијевске духовне академије (1849-1854), замонашен је још у току студија 29. марта 1853. године у Кијевско-печерској лаври добивши име Михаило. У питању је потоњи епископ шабачки и првојерарх (од 1859) Православне цркве Кнежевине и Краљевине Србије. Василије Николајевић је 1852. године завршио Московску духовну академију као кандидат богословља, а за њим су на тој високој школи и у истом звању следили Николај Новаковић (1854), затим Светозар Никетић и Живојин Јовичић (1868). „Дејствителни студент“ је остао ђакон Александар Георгијевић, а 1872. године је као кандидат свршио Павле Берић, итд. Михаило Јовановић као митрополит београдски и архиепископ Србије шаље у Русију на школовање, поред богослова и будуће сликаре: Михаила Борисављевића, Живка Југовића, Благоја Кулића, Георгија Момчиловића и Милутина Бл. Марковића.

Бељајев говори о тој првој генерацији и наставља са „онима који сада заузимају положаје и раде“, са онима од којих се нешто више очекује у будућности. Извештај добија на објективности, занимљивости и драматичности са групом оних Срба који се могу сместити у групу неуспешних и који имају јако лоше владање. Овај број опортуниста, каријериста и духовних авантуриста сведочи о сложеним друштвеним приликама у којима се спроводила мисија Цркве, односно да је на примеру оваквих руских питомаца морало водити рачуна и спречити будуће злоупотребе.

Наиме, радило се о људима који су би завршили курс дотичне духовне академије, али били индиферентни према догматској важности и дигнитету хришћанског учења. Неговање и провинцијлано истрајавање на некој врсти философско-религиозног либерализма (у случају Светозара Радовановића) доводило је у питање компатибилност и ауторитарност руског просветног система за кадрове у једнокрвној и једноверној балканској краљевини.

Посебно место А. К. Бељајев посвећује богословско-књижевном раду руских питомаца, набрајајући кроз сумарну библиографију, значај школовања Срба у Русији, на примеру руског утицаја у научној и академској теолошкој литератури. Наравно, овај утицај је у 19. веку био нови талас једног старог процеса који је, чини се, започет још пре једног столећа у време учених српских богослова управо у Кијевској духовној академији: Дионисија Новаковића и Јована Рајића. Српска богословска литература, много дугује формално и садржински својим узорима, у делима руске академске теологије 19. века. Када би се урадила систематична анализа уџбеника, нпр. Београдске богословије, видело би се колико су у питању преводи, прераде или компилације руских приручника за теолошке дисциплине као што су апологетика, догматика, литургија, канонско право или црквена историја. Општи судови који су доношени су неповољни за развој српског богословља, али се превиђа чињеница да су руске богословске школе изнедриле и оригиналне писце у теолошким наукама као што су Михаило Јовановић и Никодим Милаш, епископ далматински. Управо на њиховим примерима, са правом рекли бисмо, инсистира А. К. Бељајев када каже да „Епископ Никодим у истој равни са покојним митрополитом Михаилом треба да буде назван новим апостолом Српске цркве. Да Русија у својим духовним школама ништа друго и није дала Србима осим њих двојице, само и то би било довољно да српски народ обавезе на вечиту благодарност према њој“. (стр. 40-41).

Документ се након историјске анализе завршава практичним предлозима како би требало усавршити српско-руске академске односе, тј. како академски утицај Русије и етичке вредности просветног система царске Русије на најбољи начин пренети на кандидате из Србије и других јужно-словенских крајева. Као основни проблем се јавио недовољна припремљеност кандидата, односно

њихово не владање спољашњим средствима за стицање темељитог богословског образовања – класичних језика. У том смислу је изузетно значајно место Никодима Милаша, који класику није изучио ни у једној српској богословској школи, него у фрањевачком самостану, с обзиром да је рођен у браку Србина трговаца и мајке Италијанке.

Део Бељајевљевог текста у коме су издвојени они Срби-кандидати који су били лоши ђаци и управо као такви „по свом катастрофалном владању били само срамота за школе које су похађали“. Ту је реч о класичним опортунистима и каријеристима који су се представили као жртве сурове антисрпске политике на Балканском полуострву спровођене од Аустро-Угара и Турака. Издејствовавши наклоност професора и искористивши поље сентименталности Руса вратили су се у отаџбину са дипломама академија које су им омогућавале професионални успон. У овом сегменту своје нарације А. К. Бељајев је немилосрдно објективан, јер говори чињенично, не прикривајући лоше стране нечије црквене каријере, животну недоследност према моралним прописима Православља, коју су каткад имали симпатизери и пријатељи руске спољне политике на Балканском полуострву.

[1]

Забелешка о Србима који су образовање стекли у Русији (написана по предлогу Првог департмана Министарства спољних послова, а од конзула у Скопљу А. К. Бељајева).

I

У 18. веку

Постоје сведочанства да су Срби долазили у Русију да уче науке већ у XVII веку. Тако је 1670. године дошао у Москву јерођакон Јосиф Хиландарски са Атона „ради изучавања књижевног словесног наречја“. (Види: Грчка дела Главне архиве Мин. Спољ. Послова у Москви, 1678, бр. 70).

У XVIII веку већина Срба који су учили у Русији била је родом из Аустро-Угарске (Хабзбуршке монархије). Карловачки митрополит Викентије Јовановић је са својим архијерејима и угледним грађанима у августу 1736. године тражио од архиепископа новгородског да посредује код царице Ане Ивановне како би „Срби мирјани били примани у војне, духовне школе и манастире-училишта“. (Види: Гласник Српског ученог друштва, том. II, ч. 4). Управо је и тада патријарх пећки (или ипекски у Старој Србији) Арсеније IV тражио од царице дозволу да

24 Срба Јака у руским училиштима „најпре у [2] Санкт-петербуршкој академији и кадетском корпусу“. (Грчка дела, 1739, бр. 1).

Од броја оних Срба који су се образовали у Русији у XVIII веку сачувана су имена следећих:

У 1713. години је отпуштен Србин, јеромонах Лаврентије, који је био у Москви „ради наука словено-латинске школе“ (Види: Грчка дела, 1713, бр. 16). У 1725. години остао је у Русији Стефан Раденковић „ради привременог учења при новооснованој академији Царког Величанства“. (Грчка дела, 1725, бр. 2) Рафаило Рајковић из Сења у Далмацији је 1747-1753. био у Петербургу „изучавајући разне науке“ (Архив Св. Синода, 1754, бр. 307). Године 1751. дошао је из Славоније у Москву јеромонах Јефрем „ради обуке у словено-латинском језику“ (Архив Св. Синода, 1751, бр. 160). Тамо је такође учио и 1789. отпуштен је у свој Хиландарски манастир јеромонах Сава (Архив Св. Синода, 1789, бр. 251). У 1789. години дошао је тражећи милостињу из Далмације јеромонах Симеон Ивковић сместивши свога брата у Кијев у „грчки кадетски корпус“ (Архив Св. Синода, 1787, бр. 312).

Срби су учили у разним градовима Русије, али је главни просветни центар за њих у XVIII веку био Кијев. Мада се документа Кијевске духовне академије из тог времена нису сачувала [3] ипак бројимо око 15 Срба који су тамо учили у првој половини XVIII века (Вишњевскиј, Историја Кијевске духовне академије). После тога, стигли су у Кијев у Академију јеромонах Исаија Антоновић и мирјанин Павле Вујић, а 1753. Макарије Петровић (Митрополит Евгеније, Историјски речник, т. I), године 1761. јеромонах Арсеније Ивановић, а 1798. Марко Рељић. (Н. И. Петров, Историјски осврт на узајамне односе између Срба и Руса) и други.

У то време Кијевску духовну академију је завршио и отац српске историје архимандрит Јован Рајић. Мада је каснија критика нашла неколико грешака у његовој историји, све остало код њега остаје неоспориво, јер у току целих стотину година, после објављивања његовог (прво издање из 1794. године), није било другог толико детаљног дела (2. издање у четири тома) који у себи садржи целокупну српску историју. Рајићева историја до нашег времена још служи као приручник. Он је аутор и других великих књижевних састава. Он је према узору тадашњих руских духовних академија основао богословску школу у Карловцима и био њен први ректор.

Срби који су слушали наставу у руским школским установама, преносили су из Русије у своје крајеве не само науку, него и обичаје и поредак црквеног богослужења. [4] На такав начин се јачала вековна духовна веза између Руса и Срба, али неретко се дешавало да су на себе навлачили гнев аустријских власти. Тако је на пример, Дионисије Новаковић, који је у чину јерођаконa „увек часног понашања“ учио у Кијевској духовној академији

1736. (Архив Св. Синода, 1736, бр. 212), касније изабран за епископа будимског прославивши се као проповедник и учени богослов, пре избора за епископа оптуживан да савршава црквена правила на руски начин и у молитвама и јектенијама помиње, не аустријску царицу Марију Терезију, него руску Јелисавету Петровну и Свети Руски Синод. (Гласник Српског учениог друштва, т. II, ч. 5).

Слично Дионисију су поступали и други руски васпитаници. То је имало за последицу готово потпуно духовно јединство између Руса и Срба. Нови „Нестор“ српске књижевности Доситеј Обрадовић увео је у употребу у српским земљама грађанска слова Петра Великог. Прва књига Доситеја Обрадовића била је отштампана тим словима 1783. године. „Духовни регуламент“ Петра Великог постао је ауторитетна књига у српским земљама, а његов упутствени део постао је нека врста закона за Српску цркву. Потражња руских књига је уопште била толико велика, да је, на пример, у штампаном каталогу књижара Дамјана Каулице у Новом Саду, просветни цензор за Аустро-Угарске Србе од 136 књига штампаних ћирилицом избројао само 12 штампаних [5] у Бечу, 12 у Будиму, а преосталих 119 је увезено из Русије (Руски Архив за 1873, књига 2).

II

Слика се мења у XIX веку. Аустријска влада предузима низ мера да би спречила аустријске Србе да одлазе у Русију ради стицања образовања. Са тим циљем је она отворила Богословски факултет на Универзитету у Черновицама у Буковини чији је главни задатак био одређен да привлачи себи све оне православне Русе из Галиције, аустријске Србе и Румуне, а после окупације и православне из Босне и Херцеговине, који би у другом случају ишли на високо богословско образовање у руске духовне академије. Паралелно са тим аустријске власти су вршиле притисак на оне Србе, своје поданике, који су ипак одлазили у Русију ради образовања, јер им нису давали место службовања по повратку у завичај. И природно је, да се због таквих услова и прилика, број Срба који су одлазили у руске школске установе значајно смањило.

Са друге стране, број Срба из слободне Србије, након ослобођења од турског јарма знатно се повећао у руским школским институцијама, у које је Београдска влада почела слати своју омладину јер у прво време и није имала својих школа. [6]

Из тих разлога, после преноса тежишта питања које нас интересује у Србију, говорећи о XIX веку, ми ћемо се најпре задржати на оним Србима који су стекли образовање у Русији, који су или према свом пореклу или по

служби по завршетку образовања повезани са Србијом, а отпочињемо, са оним најбројнијим – васпитаницима руских духовних школа:

III

Срби који су завршили руске духовне школе и потом ступили у службу у Србији

А. Од почетка XIX века до почетка руско-турског рата 1877/1878 године

Од времена ослобођења Србије од турског јарма све више положаје у српској цркви заузимали су Грци. Није било никаквих духовних школа. Тек по ослобођењу, за српског митрополита је био изабран умни Петар Јовановић који је завршио Карловачку богословску школу. Године 1836. основао је у Београду Богословију. Њени први предавачи били су карловачки богослови. Затим су примљена два руска. Међутим, ни једни ни други нису задовољили митрополита и ускоро због сталног недостатка учитељског кадра он је изабрао своје [7] најбоље богословце (семинаристе) и послао их на свршавање наука у Русију.

А први су били послани:

1. + Милоје Јовановић, касније познати митрополит српски Михаило. Ступио је у Кијевску духовну академију, после завршетка које је отишао у Кијевско-печерску лавру и замонашио се. Вративши се у отаџбину, кратко време је био професор у Богословији, а затим, захваљујући изузетним способностима, изабран је за епископа шабачког, а ускоро и митрополита српског. Умешно је настављао организовање Српске цркве коју је започео Петар, и, може да се каже, да је изнова створио нову српску богословску литературу. Почињући са богословским учбеницима, поукама и упутствима који се тичу унутрашњег поретка у српској цркви и њених установа, а завршавајући са целим томовима духовних проповеди, посебних монографија о богословљу и православној апологетици (одбрани православља), он је написао читаву духовну библиотеку. За његово најбоље дело се сматра „Одбрана истине“, која је издана у Београду 1877. године, за које је од Кијевске духовне академије добио научни степен магистра богословља.

[8] Пастирским делима и научним радовима се, међутим, не исцрпљује делатност митрополита Михаила. Он је узимао учешћа (а у већини случајева био покретач) у свим добротворним и патриотским друштвима и подухватима. За време његове управе Митрополија београдска је била средиште свих оних који су радили на ослобођењу оних Срба који су остали под ропством и на

побољшавању положаја и судбине целокупног српског народа. Митрополит Михаило је био Словен у широком значењу те речи. На штету чак и сопствених српских интереса много је помогао успостављање бугарске егзархије, примао бугарске омладинце на школовање у српским школама, штампао у Србији књиге за Бугаре, радећи уопште на њиховој духовној обнови. Био је ватрени присталица Русије, због чега је, како је познато, претрпео прогоне и у току шест година био лишен катедре.

Митрополит Михаило је без сваке сумње најистакнутији од свих Срба који су били васпитаници руских школских установа.

2. + Сава Сретеновић је ступио у Кијевску духовну академију и завршио ју је заједно са митрополитом Михаилом. Био је професор у Београду, а затим дуго начелник одељења (управник одсека) Министарства Народне Просвете. Био је добар и професор и чиновник. [9] Од његових дела су позната: „Грамматика црквено-словенског језика“, „Хрестоматија црквенословенског језика“, „Непромљњиве речи црквенословенског језика“. Те књиге и даље служе као приручници и уџбеници у школама.

3. Алимпије Васиљевић, ђак Кијевске духовне академије, најстарији од живих преосталих руских васпитаника у Србији и државних делатника. На почетку је био професор, затим у неколико мандата Министар Народне Просвете и амбасадор Србије у Санкт-Петербургу. Један од оснивача и главних представника некадашње Либералне партије, која се сада назива национална.

Његови научни радови су: „Психологија“, „Логика“ (у три тома 1871-1873), „Дух народа српског“ (у „Гласнику“) и низ историјских радова (чланака и расправа): „Историја народног образовања код Срба“ (1867), „Један поглед на нашу прошлост и садашњост“ (1895), „Светоандрејска скупштина“ (1899), итд. Написао је и први уџбеник руског језика за Србе („Учитељ руског језика“, 1. издање 1862). Преводио је са руског, а између осталих, са тројицом пријатеља, превео је познато дело Нила Попова „Русија и Србија после Париског мира“ (1870 и 1872). Такође је у младим годинама написао гомилу критичких чланака. [10]

После тих првих руских васпитаника које је изабрао митрополит Петар, образовање у Русији су стекли:

4. Јаков Павловић, касније Инокентије, митрополит српски. Био је син познатог, и у своје време врло утицајног придворног протојереја Јована Павловића. Захваљујући тој чињеници, мада и не пуно талентован, и ништа мање због тога, био је, по завршетку Београдске богословије, послат у Кијевску духовну академију. Међутим, тамо су опазили да је недовољно припремљен и зато су га на почетку сместили у Кијевску богословију. Тамо је он, донекле, надопунио своју спрему, а тек после је ступио у Академију, али и поред тога ју је завршио без великог успеха, без дипломе и научног звања. Добио је само сведочанство

да је слушао наставу „као љубитељ духовне просвете“. Међутим, очево име, симпатије Обреновића према њиховој породици и партијски истомишљеници (либерали) пробили су му даљи пут. Рано је добио чин протојереја, затим је дуго био на дужности војног свештеника, професора, ректора Богословије, начелника црквеног одељења у Министарству Народне Просвете, затим опет ректор, а после женине смрти постао је архимандрит, епископ нишки и на крају митрополит београдски.

Ожењен Рускињом, свештеничком кћери, [11] и то једног духовника капеле на Шчекавничком гробљу у Кијеву, он је у свом дому увео руске обичаје. Захваљујући жени, а такође захваљујући и дугом боравку у Русији и блиском општењу са београдским митрополитом који је дошао из Русије, Инокентије је добро знао руски и говорио је међу Србима за најбољег познаваоца руског језика. Саставио је и прву руску хрестоматију за Србе. Осим тога превео је са руског на српски Макаријево „Догматичко богословље“ (1898).

Свога личног је написао врло мало и то само китњасто-испразне духовне беседе и поздравне говоре поводом различитих догађаја.

Насупрот своме славном претходину на катедри, пошто се у младости одликовао просечношћу тако се и у својој дугој пастирској каријери ничим није прославио. Његов утицај на ствари у Србији био је једнак нули. Не поседујући ни стална убеђења ни снагу карактера, он је био напосто крајњи опортуниста и саобразно приликама које су се мењале, са истим одобравањем односио се према свему што би се око њега дешавало.

Тако је он одобрио женидбу краља Александра са Драгом, а касније исто тако одобрио и њихово убиство. И мада је у свему био дужан Обреновићима, поздравио је повратак Карађорђевића. [12]

5. Епископ Мојсеј који је завршио Кијевску духовну академију, и мада је био способнији и много образованији од Инокентија, али услед сложених околности није могао да испољи све своје врлине. Када је умро митрополит Михаило, Мојсије који је био епископ у Неготину, преузео је привремено управу Београдском митрополијом. Али, на крају крајева, није изабран за митрополита, јер је према интегритету свог карактера био опасност за тадашњу власт и био је назначен за члана Државног Савета. Уопште, може да се сматра жртвом Владе која га је искориштавала, док јој је био потребан, а затим га је одбацила.

Написао је књигу „Црквено питање у Србији“ (1895).

6. Епископ Јероним. По завршетку Кијевске духовне академије дуго је био катихета у Јагодини и Крагујевцу, ректор Богословије у Београду и епископ у Шапцу. Био је смењен истовремено са митрополитом Михаилом и након повратка истог био је назначен за епископа у Нишу.

Владика Јероним је био мудар и учеван човек који се одликовао чврстином карактера и који је био патриота. У време турског бомбардовања Београда [13]

командовао је одредом српских добровољаца. Своју кућу у Нишу је завештао Народној библиотеци, а остало имање које је скупио, јер је живео веома скромно, раздао је разним српским просветним установама, како у самој Србији, тако и у Аустрији, Босни и Црној Гори.

7. Сава, садашњи епископ жички родом је из Старе Србије, био је монах у Дечанима, а затим је без било какве припреме ступио у Београдску богословију, а одатле у Кијевску духовну академију. После завршетка академије био је учитељ у Пећи у Старој Србији и једну годину ректор Призренске богословије, а затим је отишао у Србију и тамо дуго служио у Конзисторији. Учествовао је у ратовима 1876-1878 и 1885. У време Берлинског конгреса послали су га у Берлин да се брине и настоји о невољама Срба који су још остали под Турском.

Поневши мало знања из богословије и академије, током целог свог живота остао је полуписмен, мада је аутор (пре свега пастирских посланица), не пише их сам, него их диктира, а други их затим поправљају.

Воли да говори о свом патриотизму и важи за патриоту, али није успео да докаже своје родољубље делима. Тако је, на пример, [14] рано отишао из Дечана, не вративши се никада више, иако је Стара Србија његов завичај, а управо је тамо могао корисно да допринесе српској ствари. На исти начин, када га је покојни митрополит Михаило послао као епископа ради уређења ствари у српској обитељи Хиландару (на Атону), који је веома важна српска тачка, тај задатак није био по Савином укусу, и он је на прву вест о Михаиловој смрти утекао одатле у Србију. Међутим све то не спречава Саву да кроз штампу растура и о Дечанима и о Хиландару и да оштро критикује друге за лоше вођење послова у тим манастирима. Да би истакао своју потпуно фиктивну везаност за Дечане рећи ћемо следеће: сам је себи придодао надимак „Дечанац“, а тако се и потписивао.

Вештина да ћути у време политичких преврата и да услед тога извучи корист из новонастале ситуације помогло је Сави да се задржи на свом месту без обзира на поодмакле године, али и на то што су постојали и даровитији кандидати и образованији од њега за заузимање катедре.

Добра страна епископа Саве састоји се у његовом стргом монашком живљењу. А то је баш велика реткост у Србији, која уопште оскудева у монасима са добрим особинама и због тога [15] Сава ужива љубав и поштовање од стране Срба, чему такође доприноси и његова патријархална спољашност.

Осим издања својих архијепистирских посланица својој пастви Сава је 1897. издао и књигу „Владалац и народ, крунисање и миропомазање владара, дужности његове и народне“ која по себи представља прераду руских књига које се тичу тог предмета.

8. + Нестор, епископ нишки, у миру Никола Поповић завршио је Кијевску духовну академију и до заузимања епископске катедре био је профе-

сор и ректор Београдске богословије. Био је одличан богослов (специјалиста за догматику), лектор и проповедник. Писао је у „Сиону“ првом српском духовном часопису, кога је лично и основао. Био је добар епископ, али је нажалост умро млад.

9. + Протојереј Никола Петровић који је завршио Кијевску духовну академију био је талентован професор у Београдској богословији. Издавао је духовни часопис „Православље“ у коме је, поред својих других дела, штампао своја предавања из црквеног права, која су дуго након њега служила као уџбеник у Србији за изучавање те науке. Рано је умро, [16] а док је живео био је дика руске школе.

10. Архимандрит Кирил пре монашења Живојин Јовичић завршио је Московску духовну академију. Дуго је био професор и катихета у српским гимназијама и Београдској богословији, а после тога настојатељ Српског подворја у Москви. Вративши се отуда постао је ректор Београдске богословије, а 1904, после претвратне године, поднео је оставку. У младости је био слободног владања због чега није добио архијерејски чин, па су га претицали и мање способни, али и мање достојни.

Осим неколико проповеди, мањих чланака и уређивања јубиларних зборника поводом 25-огодишњице и 40-огодишњице службе покојног митрополита Михаила других трагова у богословској литератури није оставио. Бавио се превођењем на српски језик дела из руске светске књижевности. Тако је превео „Капинскую дочку“, „Басны“ Крилова, „Ревизора“, „Мамаево побоище“ и остало. Написао је оригиналну приповетку из времена турске владавине у Србији „Робињница Злата“ који је превео и на руски језик.

Суштински је побољшао положај Српског подворја у Москви и учествовао је у преображају Московског Словенског Добротворног Друштва. Важи у Србији за доброг појца и беспрекорног служитеља у цркви. [17]

Без обзира на грехе из његове младости, архимандрит Кирило по својој правичности треба да буде означен за једног од најбољих руских васпитаника, који своје таланте није закопавао у земљу. Многи су у Србији жалили што прошле године, приликом попуњавања шабачке катедре, неки архијереји који су себе сматрали да у младости нису били бољи од Кирила, ипак из разлога личне рачунице нису гласали за Кирила, спречивши тако његов избор.

11. Милутин Стокић, протојереј и бивши председник Духовне конзисторије, сада у пензији. Завршио је Кијевску духовну академију. У почетку је понешто и преводио са руског, али је касније престао, претворивши се у најобичнијег чиновника.

12. + Светозар Никетић, завршио је Московску духовну академију, затим је био професор Богословије и директор Прогимназије у Београду. Бавио се историјом српске цркве и написао је један добар оглед „Историјски развитак

српске цркве“ (Штампан у Гласнику Српског ученог друштва, бр. 31). Са друге стране, у погледу тог огледа колају гласине да он није самосталан, већ да се Никетић просто послужио готовим радом једног од секретара руске мисије у Београду који се бавио науком и дао Никетићу то своје дело да прочита. [18]

Никетић има и других дела. За српске гиманзије је прерадио два руска уџбеника „Етику“ по Сољарском и „Историју цркве“ по Смирнову.

13. Никанор, епископ нишки завршио је Кијевску духовну академију, а затим је био професор и ректор Београдске богословије. Пре Ниша био је епископ у Жичи. Из области духовне књижевности писао је веома много. Његова богословска дела нису ништа друго него прераде с руског, а његова историјска су заснована на српским изворима које није подвргао никаквој критици и које је узео здраво за готово. Али ништа мање, треба забележити његово трудољубље јер је први уводио и попуњавао празнине у српској научној литератури неопходним приручницима који су дуго служили свештенству и полазницима богословија. Највише заслужују да се спомену његова следећа дела: „Номоканон о браку“ (1880), „Номоканон Српске цркве“ (1882), „Таблица сроства“ (1886), „Међусобни одношаји између српске цркве и цариградске патријаршије“, „Пастирске посланице“, „Историја српске цркве“ (I и II књ. 1893. и 1897), Црквенохијерархијско питање у Србији с канонске тачке гледишта“ (1893) и др. На немачком језику „Nemanja“ и „Das Kirche-religiose Leben bei den Serbien“ (1886). [19]

Што се тиче моралног лика преосвећеног Никанора, он је у том погледу на жалост, човек за кога се може рећи само неповољно. Осим слабости према лепшем полу, није имун ни на новац до те мере да је чак узимао мито. Он нема политичких убеђења и исто као и митрополит Инокентије „мењао је свој ћурак“, само ако би то могло да му донесе какву корист и добит. Последњих година владавине краља Александра заједно са Инокентијем се старао да један другог превазиђу у похвалама упућиваних на Драгину адресу. После преврата од 29. маја 1903. године Никанор настоји свим силама да увери јавност како је он стари знанац и пријатељ краља Петра, са којим се поближе знао у време свог боравка у Црној Гори, након свргнућа са епархије жичке.

14. + Протојереј Јефрем Илић завршио је Кијевску духовну академију, био је професор Богословије, директор Прогиманзије, начелник Просветног одељења у Министарству народне просвете, затим је узео свештенички чин и био ректор Богословије.

Испоставља се, да је слично многим другим Србима, васпитаницима руских духовних академија, Илић, уместо тога да се цео посвети [20] позиву, од кога би добио специјално образовање, почео је да гања каријеру и ступио у духов-

ну службу само зато да би протраћио своје духовне снаге и расуо несумњиве способности.

Илић је написао неколико уџбеника о Божијем Закону за народне школе који су дуго били једини у Србији, а и сада се употребљавају. Саставио је такође прву добру граматику руског језика за српске школе (3-ће издање 1903), итд.

15. Јефрем Бојовић завршио је Московску духовну академију, већ 25 година је професор Богословије у Београду. Добар човек и предавач.

16. Милан Ђурић, по завршетку седам разреда гиманзије у Београду, свршио је и Санкт-петербуршку духовну академију. Затим је био професор Богословије и гиманзије у Београду. Као студент писао је у Петроградским новинама приповетке из српског живота, такође написао је историјску монографију „Архиепископ српски Данило II“ и „Протојереј Матија Ненадовић“. На српском језику писао је стихове, међу којима и „Косово“ алегијску у четири чина, а из историје опет о Данилу II, Историји српске књижевности XIV века и друго. Критика је његова дела дочекала ћутањем, као осредње. [21]

Поседовао је добре способности, али му је склоност ка пићу сметала да их до краја развије, да напише још више и преради своја дела до озбиљности.

17. + Илија Ставрић, родом из Босне, завршио је Кијевску духовну академију. Њега је посинио оснивач Призренске богословије покојни Сима Игуманов и послао у поменуто богословију у којој је Ставрић био и први радник, тј. предавач. Био је одговорни уредник српског дела званичних новина „Призрен“, које су излазиле на турском и српском језику. Спремали су га за монаха, са намером да наследи митрополита Грка Мелентија. Рана Ставрићева смрт је помутила остваривање тог плана. Народ Призрена га памти до дана данашњег и спомиње са великом љубављу.

18. Василије Пелагић, родом из Босне, завршио је Београдску богословију и Кијевску духовну академију, затим је из Београда био послан у Босну за ректора Бањалучке богословије, која је постојала до последњег рата са Турцима. У то време је написао „Светосавска светковина у Бањалучкој богословији“ и „Руковођа за српско-босанске, ерцеговачке, старо-србијанске и македонске учитеље“ (1867 г.). После је, осим осталих дела, написао и књигу „Покушаји“ у којој јавно [22] испољава либерализам (слободоумље), по коме се кажу, увек одликовао. То дело је најоштрије осуђено од стране духовних критичара (већи рад је посветио Јаков Павловић, каснији митрополит Инокентије), по чему су још више удаљили Пелагића од цркве. Он је збацио расу и почео је оштро да критикује Српску цркву и њене представнике, а касније је већ постао јавни атеиста и проповедник социјалистичких учења. Агитацијом и многим потпуно екстремним теоријама, писаним делима, створио је социјализам у Србији. Када су га прогнали из Србије преселио се у Бугарску, где су његове социјалистичке теорије нашле још плодније тло. У то време је писао и објавио своја писма

Гледстону о положају Босне и Херцеговине, а испод тих писама се потписивао „архимандрит“, највероватније желећи да им придода још већи ауторитет и да још више привуче пажњу на худу судбину своје отаџбине.

На крају крајева, Пелагић је био предан Духовном суду, и мада је он сам, како је горе речено, одбацио и више од 20 година није носио мантију, ништа није марило да по одлуци духовног суда, на њега су силом навукли расу, а затим по одговарајућој церемонији подерали (исцепали) у Београдској саборној цркви.

Велики део свог живота Пелагић је провео у тамници, на почетку у турској у Босни због својих националних идеја, а затим у српским због социјалистичких. Био је веома способан агитатор [23] талентовани и добро припремљени друштвени радник. Треба жалити што старији нису умели да дају кориснији правац његове делатности, обуздавши на време његов карактер.

Горе наведене личности представљају неко најстарије покољење Срба који су учили у руским духовним школским установама. То покољење је делимично већ сишло са сцене и у сваком погледу потпуно истрошено, тако да његова карактеристика може да буде мање или више потпуна. Нечег треба рећи и за млађе покољење које је стекло образовање у Русији после рата 1876/1878. Многе личности које му припадају, тек што су почели да раде и зато, док говоримо о њима, треба да се ограничимо само на неколико речи.